

Βιβλιοπαρουσίαση

Η Τυραννία της Αξίας: Τι Έχει Απογίνει το Κοινό Καλό; του Michael J. Sandel (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2022)

Γρηγόρης Θ. Παπανίκος

Μετά το βιβλίο του Τόμας Πικετί (Thomas Piketty), που παρουσίασα σε προηγούμενο τεύχος του περιοδικού (Παπανίκος, 2022), ένα άλλο βιβλίο που ασχολείται λίγο-πολύ με το ίδιο θέμα και έχει τα ίδια μειονεκτήματα είναι το βιβλίο που παρουσιάζω στο παρόν άρθρο. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, που ο συγγραφέας αναφέρει θετικά τον Πικετί με το διάσημο, πλέον, 1%. Να κάνω ένα γενικό σχόλιο επ' αυτού του θέματος, το οποίο δεν θα αναφέρω ξανά στην παρούσα παρουσίαση.

Εκείνο που με ενοχλεί περισσότερο με αυτό το 1% είναι ότι παρουσιάζεται ως μία προοδευτική προσέγγιση, δηλαδή ότι η κεντροαριστερά πρέπει να ασχολείται με τη διανομή του πλούτου του 1%. Αν το ποσοστό του πλούτου που κατέχει το 1% αυξάνεται, αυτό σημαίνει ότι οι φτωχοί γίνονται φτωχότεροι ή ότι, κατά κάποιον τρόπο, οι εργαζόμενοι της χώρας χάνουν. Αν αυξάνεται ο πλούτος του 1%, μειώνεται ο πλούτος ή τα εισοδήματα των εργαζομένων. Αυτή η προσέγγιση δεν μπορεί να θεωρηθεί προοδευτική. Το αντίθετο: οι «φασίστες» και οι ακροδεξιοί λαϊκιστές χρησιμοποιούν αυτό το 1%, με αποτέλεσμα να καταλήγει σε βάρος των εργαζομένων και των προοδευτικών δυνάμεων της χώρας. Τα προοδευτικά κόμματα ασχολούνται με την πλειονότητα των εργαζομένων και ενδιαφέρονται μόνο για την ευημερία αυτής της τάξης. Να δώσω ένα αντίθετο παράδειγμα: Ας πούμε ότι ο πλούτος του 1% διπλασιάζεται και του κατώτερου 40% αυξάνεται κατά 10%. Όλα τα άλλα στρώματα βλέπουν το εισόδημά τους να παραμένει σταθερό, όπως και προηγουμένως. Το δέχονται τα προοδευτικά κόμματα αυτό; Ή το θεωρούν υστέρηση επειδή το 1% αύξησε το μερίδιό του; Αυτή την απάντηση δεν τη βρήκα σε αυτή την λαϊκίστικη αρθρογραφία.

Όπως και ο Πικετί, έτσι και ο Σαντέλ έγινε διάσημος, αν και όχι τόσο όσο ο πρώτος, επειδή το βιβλίο του προκάλεσε μεγάλη δημοσιότητα ή, όπως θα έλεγε ο αγαπημένος μου Θουκυδίδης, το βιβλίο του «τέρπει τα πλήθη». Τους «εχθρεύομαι» και τους δύο με την καλή έννοια της έχθρας, όπως την έχει ορίσει ο Ησίοδος. Ήθελα να ήμουν κι εγώ σαν αυτούς, αλλά δεν μπορώ. Θα ήθελα να «πουλάω» τις γνώσεις

μου στην ίδια τιμή με τη δική τους. Η δική μου τιμή είναι πολύ κατώτερη, και αγωνίζομαι νυχθημερόν να την ανεβάσω, χωρίς να νιώθω καμία ταπείνωση, τουλάχιστον όπως την τελευταία έννοια την ορίζει ο Σαντέλ.

Το πόνημά του, με τον ελληνικό τίτλο «Η Τυραννία της Αξίας: Τι Έχει Απογίνει το Κοινό Καλό;», του Michael J. Sandel, σε μετάφραση του Μιχάλη Μητσού, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2022 (τρίτη έκδοση 2023), εκδόθηκε στην αγγλική γλώσσα το 2020 με τον τίτλο *The Tyranny of Merit: What's Become of the Common Good?*

Όπως και στο βιβλίο του Πικετί, το οποίο παρουσίασα στο Παπανίκος (2022), το θέμα αυτού του βιβλίου είναι οι ανισότητες, οι οποίες δημιουργούν πολλά προβλήματα. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, αυτοί που τα καταφέρνουν στη ζωή τους χαρακτηρίζονται από αλαζονεία και περιφρονούν τους άλλους ανθρώπους, κυρίως εκείνους που, κατά τη γνώμη του, δεν τα κατάφεραν και αναγκάζονται να κάνουν δουλειές που όχι μόνο έχουν χαμηλούς μισθούς αλλά τους λείπει και η κοινωνική αναγνώριση. Αισθάνονται ταπεινωμένοι.

Θέλω να ξεκινήσω με ένα γενικότερο κριτικό σχόλιο. Πολλοί οπαδοί της οχλοκρατίας χρησιμοποιούν τέτοια βιβλία για να δικαιώσουν κάποιες απόψεις, τις οποίες μάλιστα θεωρούν προοδευτικές ή αριστερές. Δεν είναι. Και όχι μόνο αυτό. Αν οι αντικειμενικές συνθήκες δεν ήταν τόσο καλές όσο είναι σήμερα¹, θα ελλόχευε ο κίνδυνος να χρησιμοποιηθούν τέτοια βιβλία ως ευαγγέλια για την επικράτηση μιας πλειοψηφούσας οχλοκρατικής τυραννίας. Ενώ φαίνεται να την απεύχονται, στην ουσία προσπαθούν να τη δικαιολογήσουν. Ο συγγραφέας μας λέει:

Η λαϊκίστικη διαμαρτυρία δεν έχει στόχο μόνο τους μετανάστες και την εξωτερική ανάθεση οικονομικών δραστηριοτήτων, αλλά και την τυραννία της αξίας. **Και η διαμαρτυρία αυτή είναι θεμιτή.** (σ. 44, η έμφαση δική μου).

Και η διαμαρτυρία των ναζί του Χίτλερ, κατά τον συγγραφέα, ήταν θεμιτή. Μάλιστα, σύμφωνα με τον ίδιο, μέσα στους λαϊκιστές συγκαταλέγονται και οι σοσιαλδημοκράτες:

Είναι ενδιαφέρον ότι ένας λαϊκιστής σοσιαλδημοκράτης σαν τον Μπέρνι Σάντερς επίσης μιλάει σπανίως για ευκαιρίες και κινητικότητα, προτιμώντας να δίνει έμφαση στις ανισότητες ισχύος και πλούτου (σ. 47).

Να πω εκ προοιμίου ότι η αριστερά μιλάει αποκλειστικά για (ταξική) ισχύ και (ταξικό) πλούτο. Δεν μιλάει για κινητικότητα και ευκαιρίες. Δεν μιλάει για ελίτ, αλλά για άρχουσα τάξη. Κατά τον συγγραφέα, το θέμα δεν είναι ταξικό αλλά ηθικό. Περισσότερα επ' αυτού του θέματος θα έχω την ευκαιρία να πω παρακάτω. Τα

¹Υπάρχει μία γενικότερη τάση μεταξύ των αριστερών να βλέπουν δυστυχία εκεί που δεν υπάρχει. Επειδή πιστεύω ότι την καλύτερη (οικονομική) ανάλυση της βιομηχανικής (καπιταλιστικής) κοινωνίας την έχει κάνει ο Μαρξ, και όχι οι Μαρξιστές, και φυσικά ούτε οι λεγόμενοι Μαρξιστές-Λενινιστές, ο καπιταλισμός θα καταρρεύσει μόνο όταν η φτωχοποίηση των μαζών θα είναι τέτοια που θα αυξάνεται η απόλυτη φτώχεια. Μόνο τότε, αν υπάρξει αντίσταση, θα υπάρξει ένοπλη ή ειρηνική επανάσταση. Μέχρι τώρα, ο καπιταλισμός ή όπως αλλιώς θέλει να ονομάσει κάποιος το σημερινό σύστημα παραγωγής, όχι μόνο δεν φτωχοποιεί τις μάζες, αλλά, σε παγκόσμιο επίπεδο, έχει καταφέρει να μειώσει το ποσοστό των ανθρώπων που ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας. Και όσο θα ισχύει αυτό, οποιαδήποτε λαϊκίστικα λεγόμενα κινήματα θα αποτελούν, κατά την προσωπική έκφραση του Μαρξ, απλώς «φάρσες».

επισημαίνω αυτά διότι πολλοί έχουν αναγάγει αυτούς τους «τσαρλατάνους» της γνώσης σε ηγέτες της διανοήσης μιας νέας αριστεράς και κεντροαριστεράς. Όχι μόνο δεν είναι, αλλά είναι και επικίνδυνοι με τον λαϊκισμό που εκπέμπουν.

Ο συγγραφέας αδυνατεί να ορίσει τι εννοεί με τις έννοιες που χρησιμοποιεί στον τίτλο και τον υπότιτλο του βιβλίου του. Η έννοια της αξίας έχει πολλές εκφάνσεις. Μπορεί να σημαίνει ανταλλακτική αξία, αξία χρήσης και παραγωγικότητα. Εναλλάσσεται μεταξύ αυτών των τριών εννοιών και προσθέτει και άλλες, όπως τις ηθικές αξίες. Δεν φταίνε οι έννοιες: ο συγγραφέας φταίει που αφήνει τον αναγνώστη να μαντέψει.

Εκεί που τα πράγματα γίνονται χειρότερα είναι στο θέμα του κοινού καλού. Τι είναι το κοινό καλό; Πρέπει να περιμένουμε μέχρι τις σελίδες 348-349 για να μας πει τι είναι το κοινό καλό και ότι υπάρχουν δύο προσεγγίσεις: αυτή της οικονομικής πολιτικής, η οποία το ορίζει ως το άθροισμα των προτιμήσεων και των συμφερόντων των πολιτών. Αυτή την προσέγγιση την απορρίπτει και δεν την απορρίπτει, προτείνοντας μια δεύτερη ή συμπληρωματική προσέγγιση που έχει να κάνει με ιδανικά, με μια αξιολογία και επιτυχημένη ζωή. Μια τέτοια προσέγγιση «καλλιεργεί τον πολιτικό πολιτισμό» και μας παρακινεί ο συγγραφέας να δουλέψουμε όλοι μαζί για τους σκοπούς που πρέπει να έχει η πολιτική μας κοινότητα. Μόνο θλίψη για το πανεπιστήμιο που εκπροσωπεί προκαλεί αυτό το ευχολόγιο. Τελικά, το Χάρβαρντ εκτός από κακούς μαθητές έχει και κακούς καθηγητές.

Το βιβλίο οργανώνεται σε επτά κεφάλαια. Υπάρχει ένας σύντομος πρόλογος και μια εκτενέστερη εισαγωγή. Το βιβλίο είναι περισσότερο δημοσιογραφικό παρά επιστημονικό. Γράφτηκε για να τέρψει (δηλαδή να πουλήσει) και όχι για να διδάξει (η ανακάλυψη της αλήθειας είναι μια διανοητικά κοπιώδης διαδικασία). Δεν έχει κανένα θεωρητικό κεφάλαιο, ούτε είναι εύκολο να συνάγεις κάποιο συμπέρασμα σχετικά με τη θεωρητική προσέγγιση του συγγραφέα. Ούτε περιλαμβάνει κάποια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, με εξαίρεση κάποια ψήγματα στο πρώτο κεφάλαιο, το οποίο παρουσιάζω παρακάτω. Αυτή η ασάφεια επιτρέπει στο βιβλίο να ψαρεύει σε θολά νερά και διευρύνει το πελατολόγιο².

Η τελευταία πρόταση του προλόγου, νομίζω, δίνει το πολιτικό και ιδεολογικό στίγμα του συγγραφέα και αξίζει να τη μεταφέρουμε αυτούσια:

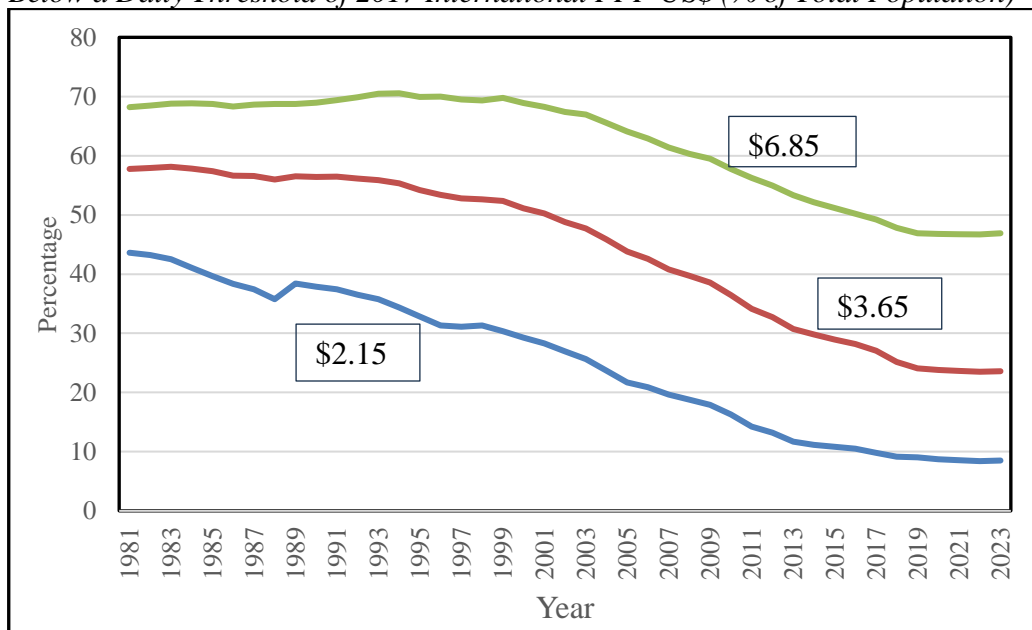
Αν θέλουμε να ανανεώσουμε την **ηθική** και κοινωνική μας ζωή, θα πρέπει να κατανοήσουμε πώς **κατέρρευσαν** τις τέσσερις τελευταίες δεκαετίες οι κοινωνικοί μας δεσμοί και ο αλληλοσεβασμός μας. Αυτό ακριβώς προσπαθεί να εξηγήσει το ανά χειράς βιβλίο, καθώς και να εξετάσει τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να φτάσουμε σε μια πολιτική **που να αποσκοπεί στο κοινό καλό** (σ. 14, η έμφαση δική μου).

Κατά τον συγγραφέα, το θέμα είναι ηθικό. Η κοινωνία «κατέρρευσε» τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες, ενώ, ειρήσθω εν παρόδω, η απόλυτη φτώχεια έχει μειωθεί σημαντικά, όπως έχω δείξει στο Papanikos (2024). Αναπαράγω στην Εικόνα 1 το διάγραμμα 8 αυτής της μελέτης μου. Εγώ βλέπω άνθηση και όχι κατάρρευση. Βλέπω ότι η παγκοσμιοποίηση έχει μειώσει τη φτώχεια. Ελπίζω, αν συνεχιστεί

²Για όσους γνωρίζουν πώς οι εκδοτικοί οίκοι προσεγγίζουν συγγραφείς για να δημιουργήσουν ένα πετυχημένο προϊόν (βιβλίο), είναι προφανές τι γράφω εδώ.

αυτή η πορεία, να την εξαλείψουμε τελείως. Αυτός είναι ο σκοπός οποιασδήποτε κοινωνίας και οποιασδήποτε παραγωγικού συστήματος. Αν το καταφέρει ο καπιταλισμός, με γεια του με χαρά του. Θα είμαστε όλοι «καπιταλιστές».

Εικόνα 1. *People Living in Households with Consumption or Income per Person Below a Daily Threshold of 2017 International PPP US\$ (% of Total Population)*

Source: World Bank, United Nations and Author's Calculations (retrieved 14 December 2023).

- [https://pip.worldbank.org/poverty-calculator?src=EAP,SAS,SSA,LAC,MNA,ECA,OHI,WLD&pv=2.15&oc=pop_in_poverty&on=Population%20living%20in%20poverty&os=millions&od=Population%20living%20below%20the%20poverty%20line%20\(2011%20PPP\)&tab=table&ppp=2017](https://pip.worldbank.org/poverty-calculator?src=EAP,SAS,SSA,LAC,MNA,ECA,OHI,WLD&pv=2.15&oc=pop_in_poverty&on=Population%20living%20in%20poverty&os=millions&od=Population%20living%20below%20the%20poverty%20line%20(2011%20PPP)&tab=table&ppp=2017)
- <https://blogs.worldbank.org/opendata/march-2023-global-poverty-update-world-bank-challenge-estimating-poverty-pandemic>
- <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/goal-01/>

Δεν ξέρω γιατί, αλλά όταν ακούω τους από καθέδρας καθοδηγητές των λαϊκών μαζών, όπως είμαι σίγουρος ότι θεωρεί τον εαυτό του ο συγγραφέας, με πιάνει κρύος ιδρώτας. Αλήθεια, ποιο είναι το κοινό καλό; Κατά τη γνώμη μου, είναι μόνο ένα πράγμα: η μείωση έως την τελική εξάλειψη της απόλυτης φτώχειας, δηλαδή το να μην πεθαίνει ο κόσμος από την πείνα. Είναι αυτό το είδος φτώχειας, ή αν θέλετε, ανισότητας που βγάζει το χειρότερο που υπάρχει μέσα στον άνθρωπο.³ Και είναι η απόλυτη φτώχεια που οδηγεί σε οχλοκρατία και όχι σε μια ιδανική κοινωνία, όπως είχε προβλέψει ο Μαρξ, καθώς και πολλοί πριν και μετά απ' αυτόν. Όλα τα άλλα είναι φληναφήματα για να περνάει η ώρα στα καφενεία της υψηλίου.

³Σε τέτοιες καταστάσεις εξαθλίωσης των μαζών, όπως τις έχει περιγράψει τόσο χαρακτηριστικά ο Βίκτωρ Ουγκώ, οι εξεγέρσεις είναι αναπόφευκτες.

Μπαίνοντας ... στο Θέμα

«Μπαίνοντας» είναι ο τίτλος του εισαγωγικού κεφαλαίου. Η εισαγωγή ασχολείται με μία απάτη που διέπραξε ένας ακαδημαϊκός σύμβουλος, ονόματι William Singer, ο οποίος εξασφάλιζε την εισαγωγή παιδιών από πλούσιες οικογένειες στα πιο διακεκριμένα πανεπιστήμια των ΗΠΑ.

Ας δούμε τι μας λέει ο συγγραφέας και πώς το συνδέει με το θέμα που εξετάζει. Ο συγκεκριμένος «κύριος» παραποιούσε τα αποτελέσματα των γνωστών δοκιμασιών των υποψηφίων των πανεπιστημίων των ΗΠΑ, όπως το SAT, για να μπορούν τα παιδιά πλούσιων οικογενειών να εισάγονται στα καλύτερα πανεπιστήμια. Κάτι σαν τις ελληνικές πανελλήνιες εξετάσεις.

Και τι ενδιαφέρει αυτό τους ανθρώπους που ανήκουν στα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού; Αυτό αφορά όλους εκείνους που έχουν στόχο της ζωής τους να σπουδάσουν σε αυτά τα σχολεία. Συνήθως, αυτοί είναι τα παιδιά των πλούσιων οικογενειών. Σε πολλές περιπτώσεις, ένα τέτοιο πτυχίο μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες, όταν οι απόφοιτοι αυτών των πανεπιστημίων αποδεικνύουν την πνευματική τους γύμνια, διότι ο βήχας, ο πλούτος και η αμορφωσιά δεν μπορούν να κρυφτούν. Αν και θα μπορούσα, δεν υπαινίσσομαι το συγγραφέα του βιβλίου που παρουσιάζω.

Ο συγγραφέας θέτει ως στόχο του βιβλίου να λύσει το πρόβλημα της αξίας. Και αυτό είναι χρήσιμο, διότι υπάρχει «πολιτική πόλωση» (σ. 28) και «η οργή εναντίον των ελίτ έχει φέρει τη δημοκρατία στο χείλος του γκρεμού» (σ. 29). Βαρύγδουπες διαπιστώσεις... που ο αναγνώστης αναμένει να τεκμηριωθούν. Φευ! Ο συγγραφέας τα λαμβάνει ως δεδομένα και αυταπόδεικτα.

Κερδισμένοι και Χαμένοι

Το πρώτο κεφάλαιο επαναλαμβάνει στην πρώτη πρόταση ότι «ζούμε σε μια επικίνδυνη εποχή για τη δημοκρατία» (σ. 31). Ωστόσο, ποτέ δεν ορίζει τι εννοεί με τον όρο «δημοκρατία».⁴ Ποιοι είναι οι πολιτικά χαμένοι; Τα προοδευτικά κόμματα, αναφωνεί ο συγγραφέας (σ. 39). Ο συγγραφέας αναφέρεται στις ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία. Σε όλες αυτές τις χώρες, το 2024 επικρατούν κεντρώες και σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις, με εξαίρεση την Ιταλία, η οποία εξέλεξε μια κυβέρνηση που στην πράξη ήταν λιγότερο ακροδεξιά από ό,τι φαινόταν στα λόγια. Οι πρόσφατες εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έδειξαν ότι δεν υπάρχει κανένας σοβαρός κίνδυνος για την κοινοβουλευτική δημοκρατία. Αυτοί που ο συγγραφέας θεωρεί πολιτικά χαμένους, μέσα σε λιγότερο από πέντε χρόνια αποδείχθηκαν κερδισμένοι.

Επιπλέον, σε επίπεδο ατομικής επιτυχίας, ο συγγραφέας δεν φαίνεται να τα καταφέρνει καλύτερα. Προσπαθεί να συνδέσει την επιτυχία με το ταλέντο, το οποίο θεωρεί κληρονομικό. Ωστόσο, οικογένειες με πολλά παιδιά θα μπορούσαν να του επισημάνουν ότι το να μεγαλώνεις στην ίδια οικογένεια δεν εξασφαλίζει την επιτυχία. Δεν βγαίνουν όλοι κερδισμένοι, ακόμη και αν προέρχονται από ευφείς

⁴Η δημοκρατία είναι ένα πολίτευμα που το έχουν παρανοήσει πολλοί, βλ. Papanikos (2022a, 2022b & 2022c) & Παπανίκος (2020).

και έξυπνους προγόνους. Ο ορισμός του ευφυούς και του έξυπνου αναλύεται με κάθε λεπτομέρεια στο βιβλίο μου, Παπανίκος (2021).

Πολλά από αυτά που γράφονται σε αυτό το κεφάλαιο τα έχω ήδη αναφέρει παραπάνω. Εκείνο που παρουσιάζει, ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι ο συγγραφέας, σε προσωπικό επίπεδο, δηλώνει ότι προτιμά τον καλύτερο επαγγελματία, όπως υδραυλικό, οδοντίατρο κ.ά. Δεν έχει καταλάβει ότι αυτή είναι η ουσία του θέματος, κάτι που είχε κατανοήσει πολύ καλά ο Ησίοδος τον 8^ο αιώνα π.Χ. Ο Ησίοδος, στο σημαντικό του έργο *Έργα και Ημέρες*, αναφέρει ότι υπάρχουν δύο είδη έχθρας (ανταγωνισμού): η καλή και η κακή έχθρα. Η καλή αφορά τον ανταγωνισμό μεταξύ επαγγελματιών. Δεν ανταγωνίζεται ο υδραυλικός με τον οδοντίατρο, αλλά ο υδραυλικός με τον υδραυλικό. Κάποιος θέλει να γίνει καλύτερος ή ο καλύτερος ανάμεσα στους συναδέλφους του. Η κακή έχθρα είναι αυτή που σε οδηγεί στο να εμποδίσεις τον άλλον να γίνει καλύτερος από εσένα.

Κατά τα άλλα, το κεφάλαιο είναι επικεντρωμένο στις ΗΠΑ. Η θρησκεία μπλέκεται με την κοινωνική ανάλυση και την πολιτική. Η ηθική ως αξία συγχέεται με την αξία που έχει κάποιος ως παραγωγική μονάδα. Η οικονομική αξία ενός ατόμου συγχέεται με τις ηθικές αξίες του. Απόλυτη σύγχυση.

Η Ρητορική της Ανέλιξης

Η θεωρία του συγγραφέα φαίνεται να είναι ότι η επιδίωξη της ανέλιξης που οδηγεί στην επιτυχία καταλήγει στην αλαζονεία και στο στιγματισμό όλων των άλλων, οι οποίοι, κατά τον συγγραφέα, θεωρούνται από τους υπόλοιπους ως αποτυχημένοι ή μη κερδισμένοι.

Η πρώτη παράγραφος αυτού του κεφαλαίου επαναλαμβάνει ένα χλιοειπωμένο επιχείρημα από τα προηγούμενα κεφάλαια: οι περισσότεροι άνθρωποι αγνοούν ότι η επιτυχία τους δεν οφείλεται μόνο στο ταλέντο και στη σκληρή δουλειά τους, αλλά και στη θεία πρόνοια, δηλαδή στην τύχη. Αυτή την ηθική, δηλαδή την πεποίθηση ότι «φτιάχνω τη μοίρα μου μόνος μου», την ονομάζει αξιοκρατική ηθική (σ. 101).

Η ρητορική της ανέλιξης ορίζεται ως η προσδοκία ότι σε μια κοινωνία που προσφέρει ίσες ευκαιρίες, η ανέλιξη είναι πλέον ατομική ευθύνη (σσ. 108-109). Τελικά, αυτή θεωρεί ο συγγραφέας ως την αιτία της λαϊκίστικης αντίδρασης κατά της αξιοκρατίας. Πού ακριβώς εντοπίζει αυτή τη λαϊκίστικη αντίδραση, όμως, δεν μας διαφωτίζει. Την υποθέτει χρησιμοποιώντας ως δείγμα τους φοιτητές που διδάσκει στο πανεπιστήμιο Χάρβαρντ και τους φοιτητές στην Κίνα, όπου έχει δώσει διαλέξεις. Με αυτά ως «επιστημονικό» δείγμα, είναι πεπεισμένος ότι η θεωρία του βρίσκεται στη σωστή πλευρά της ιστορίας. Αυτό αποτελεί, με τη σειρά του, ένα δείγμα της αλαζονείας των επιτυχημένων ανθρώπων. Σύμφωνα με τον ίδιο τον ορισμό του συγγραφέα, και ο ίδιος πρέπει να είναι αλαζόνας, αφού ως καθηγητής του Χάρβαρντ πιθανότατα θεωρεί τον εαυτό του επιτυχημένο. Οι πωλήσεις του βιβλίου του, όπως και εκείνου του Πικετί, ενισχύουν την άποψη ότι είναι ένας κερδισμένος του συστήματος. Και σε αυτό το κεφάλαιο κάνει αναφορά στον Πικετί, όπως ανέφερα προηγουμένως.

Το κεφάλαιο αυτό, όμως, βρίθεται αντιφάσεων. Αφού επαναλαμβάνει μύριες φορές το βασικό του θέμα, καταλήγει σε κάποιες αναλύσεις που δημιουργούν

απορίες. Εικάζει ότι οι άλλοι πιστεύουν πως αν δουλέψεις σκληρά και έχεις ταλέντο, θα τα πας καλά. Αυτό όμως δεν ισχύει στις ΗΠΑ τόσο όσο σε άλλες χώρες, όπως η Δανία. Πού οφείλεται αυτή η διαφορά δεν μας το λέει. Αυτό είναι το σημαντικό θέμα. Η διαφορά μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι τα κατώτερα στρώματα στις ΗΠΑ, π.χ. το φτωχότερο 20%, δεν δουλεύουν τόσο σκληρά και δεν έχουν τόσο ταλέντο όσο στις άλλες χώρες. Χωρίς να το αναφέρει, υποθέτει ότι το κατώτερο 20% δεν διαφοροποιείται από χώρα σε χώρα ως προς τη διάθεση για σκληρή εργασία και το απόθεμα ταλέντου. Αυτό το σημαντικό θέμα του διαφεύγει.

Στη σ. 124 ευθέως συνδέει την τυραννία της αξίας με τη ρητορική της ανέλιξης, αλλά αυτή είναι μόνο μία από τις αιτίες της σύγχρονης «τυραννίας». Η αξιοκρατία έχει γίνει τοξική – πες πες, ο συγγραφέας θα μας πείσει – διότι: (α) υπάρχουν ανισότητες και κοινωνική στασιμότητα, (β) επιμένει ο κόσμος στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση και (γ) οι άνθρωποι έχουν την πεποίθηση ότι η υψηλή μόρφωση μπορεί να λύσει κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα. Και έρχεται η αντίφαση στη σ. 125, όταν λέει ότι η μία δυσαρέσκεια «είναι η ματαίωση που αισθάνονται όσοι βλέπουν να διαψεύδεται η αξιοκρατική υπόσχεση του συστήματος, καθώς δουλεύουν σκληρά, τηρούν τους κανόνες, αλλά αδυνατούν να πάνε μπροστά». Μα την απάντηση την έχει ο ίδιος ο συγγραφέας, όταν λέει ότι για να προοδεύσεις χρειάζεται και ταλέντο. Αυτοί απλά δεν το έχουν. Προσοχή, δεν ενστερνίζομαι αυτή την άποψη, απλώς επισημαίνω την αντίφαση σε αυτά που λέει.

Και λίγο πιο κάτω, μια άλλη επιστημονική «σαχλαμάρα». Μας λέει (σ. 129): «Αποδεικνύεται λοιπόν ότι είναι πιο εύκολο να περάσουν από τη φτώχεια στην οικονομική άνεση τα παιδιά στη Δανία ή στον Καναδά απ' ό,τι τα παιδιά στην Αμερική. Με αυτήν την έννοια, το αμερικάνικο όνειρο χαίρει άκρας υγείας, αλλά ζει στην Κοπεγχάγη». Μόνο το αστείο έχει ενδιαφέρον εδώ. Στις κοινωνικές επιστήμες ποτέ δεν αποδεικνύουμε, απλώς δεν μπορούμε να διαψεύσουμε. Ούτε μπορεί να διαψευστεί το αμερικάνικο όνειρο, διότι οι άνθρωποι στις ΗΠΑ μπορεί να δουλεύουν λιγότερο από τους Καναδούς και τους Δανούς και να έχουν λιγότερο ταλέντο, όπως ήδη προανέφερα.

Προσοντισμός: Η Τελευταία Αποδεκτή Προκατάληψη

Όταν διαβάζω ένα βιβλίο, μου αρέσει να αναδεικνύω αντιφάσεις ή παράδοξα στον συλλογισμό των συγγραφέων. Τα εξετάζω για την εσωτερική τους λογική. Αν δεν βρω αντιφάσεις, τότε θεωρώ το βιβλίο καλό, ανεξάρτητα από το αν συμφωνώ με τη θεωρητική τους προσέγγιση ή τη μεθοδολογία της εμπειρικής διάψευσης των υποθέσεων.

Το βιβλίο «Η Τυραννία της Αξίας» δεν με δυσκόλεψε καθόλου, καθώς είναι γεμάτο από λογικά παράδοξα. Το βιβλίο χρησιμοποιεί ιστοριούλες για να «αποδείξει» πολύ σημαντικές υποθέσεις που διατυπώνει. Η πιο σημαντική από αυτές είναι ότι, για να πετύχεις, χρειάζονται προσόντα, τα οποία αποκτάς αριστεύοντας στις σπουδές σου στα δέκα καλύτερα πανεπιστήμια των ΗΠΑ.

Το τέταρτο κεφάλαιο ασχολείται με τα προσόντα, χωρίς όμως να τα ορίζει. Μάλλον τα ταυτίζει με την αξία, και την αξία με την πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Το βιβλίο παραβλέπει ότι τα προσόντα είναι ένας συνδυασμός ταλέντου,

εκπαίδευσης και συνεχούς κατάρτισης. Τα θεωρεί σπουδαία, αλλά από την πρώτη σελίδα μαθαίνουμε ότι ο Τραμπ δεν ήταν και πολύ καλός μαθητής και ότι το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούσε ήταν επιπέδου πέμπτης δημοτικού (σ. 139). Παρ' όλα αυτά, ο Τραμπ πέτυχε, και όταν θέλεις να γίνεις πολιτικός και να επικοινωνείς με τους πολίτες, χρησιμοποιείς λεξιλόγιο που καταλαβαίνει ο ψηφοφόρος. Πού είναι, λοιπόν, το πρόβλημα; Απλά ο συγγραφέας το αγνοεί.

Το κεφάλαιο αυτό χρησιμοποιεί τη λέξη «έξυπνος» χωρίς να την ορίζει σαφώς. Στο βιβλίο μου *Έξυπνοι, Βλάκες και Απατεώνες* (Παπανίκος, 2021), ορίζω και διακρίνω τις δύο έννοιες με σαφήνεια, κάνοντάς τες λειτουργικές στη χρήση τους. Εκείνο που πραγματικά δεν καταλαβαίνω είναι τι προτείνει ο συγγραφέας. Να μην είμαστε έξυπνοι; Να μην επιλέγουμε έξυπνα; Και όλα αυτά για να μη γίνουμε εμείς έξυπνοι αλαζόνες και για να μην νοιώσουν οι βλάκες κατώτεροι; Να επισημάνω ξανά στον αναγνώστη ότι χρησιμοποιώ εδώ την έννοια του «έξυπνου» όπως την έχω ορίσει εγώ στο βιβλίο μου. Ο έξυπνος δεν σχετίζεται με αυτόν που έχει υψηλό δείκτη νοημοσύνης ούτε με την πανεπιστημιακή εκπαίδευση, αλλά με τη γνώση του ατόμου για το τι μπορεί να κάνει και πώς να δουλέψει για να πετύχει τους στόχους που θέτει στη ζωή του. Ο έξυπνος δεν ενδιαφέρεται τι κάνουν οι άλλοι εκτός αν τους χρησιμοποιεί ως παράδειγμα για να μάθει.

Στη σελίδα 182, ο συγγραφέας είναι ενάντια στην τεχνοκρατική προσέγγιση της πολιτικής, διότι εναποθέτει τη λήψη αποφάσεων στην ελίτ. Ωστόσο, φαίνεται να τον διακατέχει πλήρης σύγχυση, καθώς δεν κατανοεί προφανώς πώς λαμβάνονται ή πώς πρέπει να λαμβάνονται οι αποφάσεις στην πολιτική. Ο τεχνοκράτης προτείνει και η πολιτική διαδικασία αποφασίζει. Ο λαός θέλει αποτελέσματα, και αν η τεχνοκρατία τον βοηθάει, τότε «ζήτη» η τεχνοκρατία».

Τα πομπώδη λόγια δεν με πείθουν, όπως στη σελίδα 182, όπου αναφέρεται στις «λαϊκιστικές εξεγέρσεις του 2016». Και ποιες ήταν αυτές; Σύμφωνα με τον συγγραφέα, ήταν η εκλογή του Τραμπ και η έξοδος της Βρετανίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Τις αποκαλεί επαναστάσεις! Αστεία επιχειρηματολογία και τεκμηρίωση.

Τελειώνοντας το κεφάλαιο, μένω μετέωρος για το αν ο συγγραφέας προτείνει την απόκτηση προσόντων ή όχι. Ένας μαθητής γυμνασίου που διαβάζει το βιβλίο ή ο πατέρας του, τι πρέπει να συμπεράνει; Να αποκτήσει ή να μην αποκτήσει προσόντα; Αν ο μαθητής έχει ταλέντο και ανήκει στη μεσαία τάξη, ίσως και λίγο πιο κάτω, δεν τίθεται ζήτημα να επενδύσει για την απόκτηση προσόντων. Αλλά ο συγγραφέας τον προειδοποιεί ότι αν αποκτήσει προσόντα, θα γίνει αλαζόνας και θα τον μισήσουν αυτοί που δεν έχουν προσόντα, οι οποίοι σύμφωνα με τον συγγραφέα είναι και η πλειονότητα. Πατέρας και μαθητής, λοιπόν, αποφασίζουν να μην δουλέψουν σκληρά, διότι γι' αυτούς το πιο σημαντικό είναι να παραμείνουν ταπεινοί και να τους αγαπά ο φτωχός κόσμος. Αυτό είναι το μήνυμα που εκπέμπει αυτό το κεφάλαιο: Μην πετύχεις, διότι κινδυνεύει η αρετή σου, και μην πετύχεις, διότι θα ξεσηκωθεί ο κόσμος εναντίον σου, αφού θα γίνεις ελίτ. Είναι ένα αμιγώς ηθικό ζήτημα για το συγγραφέα. Η ηθική διάσταση της επιτυχίας εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο.

Η Ηθική Διάσταση της Επιτυχίας

Το κεφάλαιο ξεκινά με κάποια περίεργα ποσοστά που πραγματικά δεν καταλαβαίνω. Όπως και ο Πικετί, έτσι και αυτός ο συγγραφέας δεν φαίνεται να τα πάει καλά με τα στατιστικά. Παραθέτω ολόκληρη την πρώτη παράγραφο, διότι έχει άμεση σχέση με την κριτική που έκανα παραπάνω (σ. 191):

Ας πάρουμε δύο κοινωνίες, που είναι και οι δύο άνισες, στον ίδιο βαθμό. Ανά εκατό δολάρια εθνικού εισοδήματος, το πλουσιότερο 20% λαμβάνει 62 δολάρια, ενώ το φτωχότερο 20% μόλις 1,70. Αν αθροίσουμε το συνολικό εισόδημα του κατώτερου μισού της κοινωνίας, φτάνουμε μόλις τα 12,50 δολάρια, πολύ λιγότερα από το ποσό που λαμβάνει μόνο το πλουσιότερο 1% (20,20 δολάρια).

Και προχωρά να μας αναλύει ότι αυτές οι ανισότητες μπορεί να προκύψουν είτε λόγω κληρονομιάς (αριστοκρατία) είτε λόγω προσόντων (αξιοκρατία). Και τα δύο δημιουργούν ανισότητες. Το 50% λαμβάνει 12,5 δολάρια στα εκατό, ενώ το ανώτερο μισό λαμβάνει το υπόλοιπο ποσό (87,5 δολάρια). Το 99% λαμβάνει 79,80 δολάρια.

Αυτή η σύγκριση είναι ανιστόρητη και δεν λαμβάνει υπόψη τη διαφορά μεταξύ σχετικών μεριδίων και απόλυτων εισοδημάτων. Υποθέτει λανθασμένα ότι ένα σύστημα αριστοκρατίας παράγει τον ίδιο πλούτο (εισόδημα) με ένα σύστημα αξιοκρατίας. Εξ ορισμού, αυτό δεν είναι εφικτό. Η αξιοκρατία παράγει περισσότερο πλούτο και εισόδημα από ό,τι η αριστοκρατία. Ο Πίνακας 1 αναπαράγει τις σχετικές απόλυτες αμοιβές της αριστοκρατίας (π.χ. Αγγλία του 18^{ου} αιώνα) με τις απόλυτες αμοιβές του 21^{ου} αιώνα, όπου σύμφωνα με τον συγγραφέα έχει επικρατήσει η τυραννία της αξίας.

Σύμφωνα με τα ιστορικά στοιχεία (βλ. <https://ourworldindata.org/grapher/gdp-per-capita-in-the-uk-since-1270>), τα κατά κεφαλή εισοδήματα στην Αγγλία στο τέλος του 19^{ου} αιώνα ήταν 6 φορές μικρότερα από ό,τι είναι σήμερα, λαμβάνοντας υπόψη τον πληθωρισμό (κόστος διαβίωσης). Συνεπώς, όταν συγκρίνουμε την αριστοκρατία με την αξιοκρατία, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι τα εισοδήματα δεν είναι τα ίδια. Τα εισοδήματα στην εποχή της αξιοκρατίας είναι 6 φορές μεγαλύτερα. Δεν είναι 100 δολάρια το εθνικό εισόδημα, αλλά 600 δολάρια.

Πίνακας 1. Αριστοκρατία και Αξιοκρατία

	Αρ (\$) (1)	Αξ-01 (\$) (2)	Αξ-02 (\$) (3)	Αρ (%) (4)	Αξ-01 (%) (5)	Αξ-02 (%) (6)
Συνολικό Εισόδημα	100	100	600	100%	100%	100%
1% (ανώτερο)	20,2	20,2	121,2	20,2%	20,2%	20,2%
20% (ανώτερο)	62	62	372	62,0%	62,0%	62,0%
50% (ανώτερο)	87,5	87,5	525	87,5%	87,5%	87,5%
50% (κατώτερο)	12,5	12,5	75	12,5%	12,5%	12,5%
20% (φτωχότερο)	1,7	1,7	10,2	1,7%	1,7%	1,7%

Και οι τρεις κοινωνίες χαρακτηρίζονται από τις ίδιες ακριβώς ανισότητες. Στην ουσία, η σύγκριση γίνεται μεταξύ της κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα (στήλη 1 στον Πίνακα)

και της σημερινής κοινωνίας (στήλη 3). Η κοινωνία της στήλης 2 δεν υπάρχει στην πραγματικότητα και βρίσκεται μόνο στο μυαλό του συγγραφέα.

Και εδώ έγκειται το μεγάλο επίτευγμα της αξιοκρατίας. Το φτωχότερο 20% του πληθυσμού ζούσε με μόλις 1,7 δολάρια, ενώ σήμερα ζει με 10,2 δολάρια. Για να κατανοήσει κανείς τι σημαίνει αυτό, αρκεί να συγκρίνει τις συνθήκες διαβίωσης των φτωχών στην Αγγλία του 19^{ου} αιώνα με τις συνθήκες των σημερινών φτωχών.

Αυτή είναι η πραγματική σύγκριση. Το ότι το ποσό των 10,2 δολαρίων πρέπει να αυξηθεί είναι ένα άλλο θέμα, το οποίο δεν θα επιλυθεί με την ανάλυση του συγγραφέα. Η βελτίωση θα επιτευχθεί αν η αξιοκρατία επιβληθεί με «καταναγκαστικά» έργα. Οι προσοντούχοι και οι άξιοι θα πρέπει να «εξαναγκαστούν» με ακόμη περισσότερα χρήματα ή, σε ακραίες περιπτώσεις, με τη βία να δουλεύουν περισσότερο, διότι μόνο έτσι θα βελτιωθούν οι απόλυτες συνθήκες διαβίωσης των φτωχότερων στρωμάτων του πληθυσμού. Στο βιβλίο μου (Παπανίκος, 2021), περιγράφω αυτή την κατάσταση ως εξής (σσ. 100-101, οι υποσημειώσεις στο αρχικό κείμενο):

Αν κάποιος δεν παράγει σύμφωνα με τις πραγματικές του δυνατότητες, τότε, εκτός από τον εαυτό του, ζημιώνει και την κοινωνία. Δίνω, συνήθως, το εξής παράδειγμα. Γιατρός χειρουργός⁵, κορυφή στο είδος του, που κάνει «θαύματα» με τα χέρια του, δουλεύει λίγες ώρες και κάνει ένα χειρουργείο την εβδομάδα («βδομοκάματο») και σώζει μια ζωή, αντί για τρία χειρουργεία την ημέρα που θα μπορούσε να κάνει και να σώσει εικοσιένα ζωές το επτάημερο. Είναι έξυπνος. Τα λεφτά που βγάζει από το ένα χειρουργείο την εβδομάδα (καθαρά γύρω στις 50 χιλιάδες ευρώ) του μεγιστοποιούν τη συνάρτηση χρησιμότητας. Δεν θέλει περισσότερα. Έχει το «γνώθι σαυτόν» και δεν παραβιάζει το «μηδὲν ἄγαν» του. Η αύξηση της αμοιβής του θα μειώσει τις ώρες εργασίας του. Η μείωση θα τις αυξήσει. Αλλά, η καλύτερη λύση για το κοινωνικό σύνολο είναι να αποφασίσει η κοινωνία ότι αυτός ο γιατρός θα κάνει «καταναγκαστικά έργα», δουλεύοντας 24 ώρες το 24ωρο (κάνοντας τρία χειρουργεία την ημέρα), 365 μέρες το χρόνο (1095 χειρουργεία το χρόνο). Γιατί καταναγκαστικά έργα; Μα, είναι ένας «αδίστακτος και κατά συρροή δολοφόνος» και έχει «σκοτώσει» χιλιάδες ανθρώπους με το να μην χειρουργεί καθημερινά και ασταμάτητα. Δεν είναι από αμέλεια, αλλά από δόλο! Συγκεκριμένα, σώζει μεν 52 ζωές το χρόνο, «σκοτώνει» δε 1043 συνανθρώπους μας το χρόνο. Ποιος αλήθεια θα εναντιωνόταν σε μία τέτοια ποινή σ' έναν τέτοιο «αδίστακτο, αιμοστεγνό⁶ και κατά συρροή δολοφόνο;». Δυστυχώς, στις σύγχρονες κοινωνίες, αντί το θέμα αυτό να αποτελεί ζήτημα ποινικό, κατάντησε να είναι μόνο ηθικό. Αντίστοιχα παραδείγματα μπορούν να βρεθούν πολλά και σ' όλα τα επαγγέλματα, αλλά όχι με τόσο οδυνηρά αποτελέσματα όσο στο ιατρικό επάγγελμα.

Η τυραννία της αξίας λαμβάνει εδώ μια άλλη διάσταση. Μιλάμε για την τυραννία **επί** της αξίας. Το ηθικό ζήτημα είναι τελείως διαφορετικό από αυτό που θέτει ο συγγραφέας. Δεν θα επεκταθώ περαιτέρω σε αυτό το θέμα. Όποιος ενδιαφέρεται μπορεί να διαβάσει το βιβλίο μου για περισσότερες λεπτομέρειες.

Μου προξενεί πραγματική απορία το γεγονός ότι η ανάλυση του συγγραφέα αγνοεί εντελώς την πολιτική των βασικών αναγκών (basic needs). Εξετάζει τις δύο

⁵Σκοπίμως τονίζεται στην παραλήγουσα δια να ταυτισθεί με τη λέξη «κακούργος».

⁶Το αιμοσταγές θα σήμαινε το αντίθετο εδώ. Θα έκανε χειρουργεία και θα έβαφε τα χέρια του με αίμα. Τώρα τα χέρια του είναι καθαρά, χωρίς αίματα, δηλαδή «αιμοστεγνά». Μία άλλη δόκιμη λέξη θα ήταν «αναίμακτα», αλλά δεν μου αρέσει, διότι παραπέμπει στις αναίμακτες χειρουργικές επεμβάσεις.

προσεγγίσεις στην κοινωνική πολιτική, διαχωρίζοντας τους δικαιούχους σε «άτυχους» και «τεμπέληδες».

Σε μια κοινωνία που προωθεί την αξιοκρατία, η οποία περιλαμβάνει την παραγωγικότητα, δημιουργούνται οι οικονομικές προϋποθέσεις για την ενίσχυση όλων όσοι είναι φτωχοί με την απόλυτη έννοια του όρου, ανεξαρτήτως αιτίας.

Μια παραλλαγή αυτής της πολιτικής είναι το ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα. Όλοι οι άνθρωποι δικαιούνται φαγητό, στέγη, υγεία και παιδεία. Αυτές είναι οι βασικές ανάγκες. Η προώθηση της αξιοκρατίας σε μια δημοκρατική κοινωνία εξασφαλίζει αυτά τα ελάχιστα για όλους τους πολίτες της. Αυτό είναι η βασική αρχή. Όλα τα άλλα είναι πολυτέλειες. Τώρα, αν η κότα που κάνει τα χρυσά αυγά κοκορεύεται και συμπεριφέρεται αλαζονικά, δεν έχει τόση σημασία αν το 40% των χρυσών αυγών που γεννά πηγαίνει για να ταΐσει τους φτωχούς, δηλαδή αυτούς που βρίσκονται κάτω από το όριο της απόλυτης φτώχειας. Η απόλυτη φτώχεια είναι το πρόβλημα, και όχι η αλαζονεία των πλούσιων ή η δυσαρέσκεια των φτωχών.

Παιδεία και Εργασία

Τα δύο τελευταία κεφάλαια εξετάζουν την παιδεία (κεφ. 6) και την εργασία (κεφ. 7). Ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι ανισότητες εκδηλώνονται πρώτα στην εκπαίδευση, κυρίως στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, ως μηχανισμός διαλογής των ελίτ, και καταλήγουν στην εργασία, όπου χωρίζει τις εργασίες σε κοινωνικά αποδεκτές και μη. Οι τελευταίες έχουν απαξιωθεί, δημιουργώντας αίσθημα πικρίας στους εργαζόμενους, που τους οδηγεί στην «εξέγερση» και τους καθιστά θύματα των λαϊκίστικων κινημάτων. Για πρώτη φορά ο συγγραφέας αναφέρει τόσο ξεκάθαρα ποιος είναι ο σκοπός ή, καλύτερα, ποιος πρέπει να είναι ο σκοπός της εκπαίδευσης.

Το έκτο κεφάλαιο ξεκινά με το ερώτημα (σ. 259), «Αν η αξιοκρατία είναι το πρόβλημα, ποια είναι η λύση;». Επισημαίνει επίσης (σ. 259), «Το να θέλουμε να ξεπεράσουμε την τυραννία της αξιοκρατίας δεν σημαίνει ότι απορρίπτουμε τον ρόλο της αξίας στην κατανομή των θέσεων εργασίας και των κοινωνικών ρόλων».

Ε, τότε τι; Όλα είναι θέμα θεώρησης. Δεν αλλάζουμε τίποτε (δεν το λέει αυτό ο συγγραφέας), αλλά (σ. 259), «αναθεωρούμε τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε την επιτυχία» και λέμε σε αυτούς που έφτασαν στην κορυφή ότι δεν τα κατάφεραν μόνοι τους. Όλα αυτά ωραία και καλά. Και θα λυθούν οι ανισότητες; Πώς; Σιωπή σε όλο το κεφάλαιο. Τα ίδια ισχύουν και στο επόμενο κεφάλαιο, όπου ο συγγραφέας προειδοποιεί ή καλύτερα «απειλεί» ότι (σ. 260), «στο επόμενο κεφάλαιο, θα δείξω πώς η τυραννία της αξίας υπονομεύει την αξιοπρέπεια της εργασίας».

Μας πληροφορεί ότι όλα είναι θέματα παιδείας και αγωγής. Το σύστημα παιδείας πρέπει να παράγει ενάρετους πολίτες με ηθική και αρετή. Αυτά διδάσκει στο πανεπιστήμιο. Αναφέρεται, μακρηγορώντας, στον πρώην πρόεδρο του Χάρβαρντ, Conant, που ήθελε να επιβάλλει την αξιοκρατία στην εκπαίδευση. Λίγη σημασία έχουν όλες αυτές οι ιστορίες που γεμίζουν δεκάδες σελίδες. Το αρχαίο θέμα αν μπορεί η ηθική και η αρετή να διδαχθούν δεν το εξετάζει καθόλου.

Συνεχίζει να βομβαρδίζει ανελέητα τον αναγνώστη με τα ίδια και τα ίδια, και αφιερώνει ένα μέρος του κεφαλαίου για να μας πείσει ότι η αξιοκρατία εδραιώνει

την ανισότητα (σσ. 277-280). Και αυτό είναι το πρόβλημα κατά τον συγγραφέα. Δεν είναι αυτό το πρόβλημα της κοινωνίας, της παγκόσμιας κοινωνίας. Αυτό είναι το πρόβλημα των νέων ελίτ, στην οποία ανήκει, διότι δεν γίνονται κοινωνικά αποδεκτοί όσο θα ήθελε. Οι μάζες, τις οποίες μάλλον θέλει να καθοδηγήσει, δεν τον αποδέχονται. Αποδέχονται άλλους. Δεν έχει καταλάβει ότι το πρόβλημα των μαζών δεν είναι η (σχετική) ανισότητα του εισοδήματος και του πλούτου. Αυτή η ανισότητα απασχολεί αυτούς που βρίσκονται λίγο πιο κάτω από το 1% των ανώτερων στρωμάτων, ας πούμε στο ανώτερο 20% μείον το ανώτατο 1%. Το πρόβλημα των φτωχών είναι η φτώχεια τους, η απόλυτη φτώχεια τους, και αυτό δεν το καταλαβαίνει. Η ανάλυση της σ. 282 είναι το καλύτερο παράδειγμα της άποψης του συγγραφέα: είναι η σχετική ανισότητα και όχι η απόλυτη ένδεια το πρόβλημα κατά τον συγγραφέα.

Το θέμα πλέον δεν είναι η αξιοκρατία, που την αποδέχεται, αλλά το πώς να την κάνει πιο δίκαιη (σσ. 284-288). Οι νικητές αυτής της αξιοκρατικής διαδικασίας είναι πληρωμένοι νικητές (σσ. 296-304), διότι (σ. 297) «η νέα αξιοκρατική ελίτ πρέπει να καταβάλει κοπιώδεις προσπάθειες για να κερδίσει τη θέση της» και (σ. 303) «η τελειομανία είναι η χαρακτηριστική ασθένεια της αξιοκρατίας». Συνεπώς, λιγότερη τελειομανία! Η ανοησία στο ανώτατο 1% της ανθρώπινης ευφυΐας. Μην προσπαθείτε να κάνετε τα πάντα τέλεια γιατί θα έχετε ψυχολογικά προβλήματα! Μην αποσκοπείτε να είστε τέλειοι στη γνώση σας για τις εγχειρήσεις ανοικτής καρδιάς για παιδιά, ακόμα κι αν μερικά πεθαίνουν. Εσείς πάντως δεν θα έχετε ψυχολογικά προβλήματα.

Και ποια είναι η λύση; Η κλήρωση, λέει ο συγγραφέας. Να γίνονται αποδεκτοί εκείνοι που έχουν τα ελάχιστα προσόντα μέσω κληρώσεως. Καλό το σύστημα αν μιλάμε για το ότι το ταλέντο κατανέμεται κανονικά με πολύ μικρή τυπική απόκλιση. Αν δεν κατανέμεται ή αν η τυπική απόκλιση είναι μεγάλη, τότε βάζοντας έναν κόφτη για να δεχτείς έναν σταθερό αριθμό φοιτητών, η κλήρωση μπορεί να μην αποφέρει τα καλύτερα αποτελέσματα για την κοινωνία. Φανταστείτε να γίνεται κλήρωση για το ποιος θα κάνει τη σοβαρή εγχείρηση στο παιδί σας.

Το κεφάλαιο κλείνει με την πρότασή του να διδάσκεται το μάθημα της αρετής σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης και σε όλα τα επαγγέλματα, διότι όλοι έχουν το δικαίωμα στη δημοκρατική συμμετοχή. Η ανάλυση αυτών των θεμάτων είναι χαμηλής ποιότητας και έχει αναλυθεί ήδη από Πλάτωνα, Τζον Στιούαρτ Μιλ, Τζον Ντούι και χιλιάδες άλλους. Ο συγγραφέας δεν τους αναφέρει καν.

Και αφού «έλυσε» το πρόβλημα της παιδείας, προχωρά στην αναγνώριση της εργασίας στο τελευταίο (έβδομο) κεφάλαιο του βιβλίου. Ξεκινά πάλι με την «γκρίνια» αυτών που έχουν πτυχίο και αυτών που δεν έχουν. Στην αρχή του κεφαλαίου το συνδέει με τις αμοιβές και αργότερα με την ηθική, την αλαζονεία, την τύχη κ.ά.

Ας ξεκινήσουμε με τα νούμερα που δίνει για να κατανοηθεί η σύγχυση. Παρουσιάζω στον Πίνακα 2 τα στοιχεία (πληροφορίες) που δίνει στη σελίδα 329. Ο Πίνακας είναι δικός μου, καθώς και οι αριθμοί. Τα ποσοστά (τελευταία στήλη) είναι αυτά που αναφέρει ο συγγραφέας.

Ο συγγραφέας αναγνωρίζει ότι τα πραγματικά εισοδήματα αυξήθηκαν, απλώς το μερίδιο των μη εχόντων πτυχίο ήταν μικρότερο. Ο λόγος για αυτήν την αύξηση είναι η αύξηση της παραγωγικότητας. Δεν εξετάζει την πιθανότητα ότι αυτό κατέστη δυνατόν επειδή αυξήθηκε η παραγωγικότητα των εχόντων πτυχίο, κάτι που ώθησε τους μισθούς και των μη εχόντων πτυχίο προς τα πάνω. Ένας πρωτοετής

φοιτητής οποιουδήποτε πανεπιστημίου, με τη βοήθεια δύο διαγραμμάτων, μπορεί να του δείξει αναλυτικά πώς μπορεί να συμβεί αυτό. Πόσο μάλλον αν είναι φοιτητής του Χάρβαρντ! Το ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: αν είμαι κάποιος χωρίς πτυχίο, ποιες από τις δύο επιλογές θα διάλεγα, του 1979 ή του 2000; Το 2000, ο μισθός μου θα είχε αυξηθεί κατά το 1/3 (33,4%).

Πίνακας 2. Ανισότητες στις Αμοιβές

	Απόφοιτοι Πανεπιστημίου	Απόφοιτοι Λυκείου	Ποσοστιαία διαφορά
1979	42.000	30.000	40%
2000	72.000	40.000	80%

Υπάρχει όμως μία διαφορά. Οι λευκοί άνδρες είδαν τους μισθούς τους να παραμένουν στάσιμοι, γεγονός που τους δημιούργησε έντονη δυσαρέσκεια και τους οδήγησε να ψηφίσουν τον Τραμπ. Καλά έκαναν, λέω εγώ. Ο συγγραφέας συνδέει αυτό το φαινόμενο με την τάση αυτοκτονιών που παρατηρείται σε αυτή την κατηγορία του εργατικού δυναμικού. Αλήθεια, ποια είναι η λύση; Οι φτωχοί λευκοί, αναφέρει ο συγγραφέας στη σελ. 339, δεν έχουν πλέον την παρηγοριά ότι κάποιος (π.χ. οι μαύροι) είναι σε χειρότερη μοίρα από αυτούς. Δηλαδή, για να ευχαριστήσουμε τους λευκούς, πρέπει να καταπιέσουμε τους μαύρους. Δεν το προτείνει ακριβώς έτσι, αλλά αυτό μου ήρθε στο μυαλό, καθώς δεν αναφέρει τίποτε άλλο ως λύση. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα (σ. 341):

Και αυτό που κάνει τα πράγματα ακόμη χειρότερα είναι ότι εκείνοι που περίμεναν υπομονετικά στην ουρά για να αξιοποιήσουν την ευκαιρία που θα τους έδινε το αμερικανικό όνειρο διαπιστώνουν ότι κάποιος τους προσπερνούν -μαύροι, γυναίκες, μετανάστες, πρόσφυγες.

Στη σελίδα 346 μας λέει ότι «το ξέσπασμα του λαϊκισμού δείχνει ότι» το σχέδιο της παγκοσμιοποίησης απορρίφθηκε. Εγώ δεν βλέπω απολύτως καμία απόρριψη. Η παγκοσμιοποίηση ζει και βασιλεύει. Έχει καταφέρει να μειώσει σημαντικά την απόλυτη φτώχεια, όπως έχω εξηγήσει στο Ραπανίκος (2024). Λανθασμένα ερμηνεύει τη νίκη του Brexit και του Τραμπ, καθώς και την άνοδο των υπερεθνικιστών και αντιμεταναστευτικών κομμάτων της Ευρώπης, ως ένδειξη της αποτυχίας της παγκοσμιοποίησης. Τα πρόσφατα αποτελέσματα στην Αγγλία και στις ευρωπαϊκές εκλογές διαψεύδουν αυτό το σκεπτικό του συγγραφέα.

Η άγνοια του συγγραφέα για την οικονομική αξία ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας αναδεικνύεται όταν συζητά τα θέματα της αξιοπρέπειας της εργασίας. Ακόμη και ένας πρωτοετής φοιτητής οικονομικών επιστημών γνωρίζει την Αριστοτελική διάκριση μεταξύ της αξίας χρήσης και της ανταλλακτικής αξίας. Μερικά αγαθά, όπως το νερό, έχουν ελάχιστη ανταλλακτική αξία και τεράστια αξία χρήσης. Το αντίθετο συμβαίνει με τα διαμάντια. Αυτό το παράδοξο της αξίας λύθηκε τον 19^ο αιώνα. Ο συγγραφέας το αγνοεί και αναρωτιέται γιατί ο ιδιοκτήτης καζίνου έχει μεγαλύτερη αξία (εδώ εννοεί την ανταλλακτική αξία) από την ανταλλακτική αξία ενός παιδιάτρου. Η σπανιότητα μπορεί να του λύσει την απορία. Ο Ησίοδος του 8^{ου}

π.Χ. γνώριζε πολύ καλά το ρόλο της σπανιότητας, όπως έχω εξηγήσει στο Papanikos (2023).

Αφιερώνει πολλές σελίδες για να προτείνει τη φορολογία ως μέσο προώθησης της αξιοπρέπειας της εργασίας, διότι ανησυχεί (σ. 367) «... περισσότερο για τις ηθικές και πολιτικές» συνέπειες. Προτείνει να φορολογείται η κατανάλωση και όχι η εργασία. Δίνει μάλιστα ως παράδειγμα την ανόητη δήλωση του Γουόρεν Μπάφετ ότι η γραμματέας του φορολογείται με μικρότερο συντελεστή από εκείνον. Τους διαφεύγει ότι ο φόρος της γραμματέως τον πληρώνει ο ίδιος ο Μπάφετ. Η γραμματέας ενδιαφέρεται για το καθαρό εισόδημά της, δηλαδή μετά τους φόρους, το καθαρό ποσό που εισπράττει, και όχι για το συνολικό κόστος που επιβαρύνει τον Μπάφετ.

Τα μπερδεύει ακόμη περισσότερο με το ΦΠΑ όταν λέει (σ. 369): «Ούτε ο φόρος προστιθέμενης αξίας επιβάλλεται ως αντικίνητρο για την αγορά αγαθών. Αυτοί οι φόροι είναι απλώς τρόποι συγκέντρωσης εσόδων». Πρώτον, όλοι οι φόροι συγκεντρώνουν έσοδα για το κράτος. Δεύτερον, ο ΦΠΑ είναι το κατ' εξοχήν εργαλείο για να ενθαρρύνεις ή να αποθαρρύνεις την κατανάλωση. Μπορείς να έχεις μηδενικό ΦΠΑ σε υγιεινά τρόφιμα και πολύ υψηλό ΦΠΑ για τη βενζίνη, τα αλκοολούχα ποτά, τα τσιγάρα κ.ά.

Τελειώνει αυτό το κεφάλαιο προτείνοντας την κατάργηση του φόρου εισοδήματος και τη φορολόγηση των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών. Θα μπορούσε να το γενικεύσει και να προτείνει έναν φόρο επί του πλούτου, όπως έχω αναλύσει στο Papanikos (2015).

Το βιβλίο κλείνει με τα συμπεράσματα που φέρουν τον τίτλο «Η αξία και το κοινό καλό».

Το βιβλίο δεν μου άρεσε. Φλυαρεί και χρησιμοποιεί παραδείγματα επιλεκτικά από τις ΗΠΑ. Χωρίς την «τυραννία» της αξίας και την παγκοσμιοποίηση, η ανθρωπότητα δεν θα είχε καταφέρει να μειώσει τόσο σημαντικά την απόλυτη ένδεια (πεινά), που είναι και το τελικό ζητούμενο. Και αυτό το σημαντικό θέμα διαφεύγει του συγγραφέα. Του διαφεύγει η πιθανή σχέση μεταξύ της επικράτησης των «τυράνων» της αξίας και της σημαντικής μείωσης της παγκόσμιας φτώχειας (πεινας). Αν ισχύει αυτή η συσχέτιση, οι κοινωνίες χρειάζονται περισσότερους «τυράννους»

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Παπανίκος, Γ. Θ. (2020). *Η Δημοκρατία σε Δέκα Μαθήματα*. Αθήνα: The Athens Institute. <https://bit.ly/3IrcZUv>.

Παπανίκος, Γ. Θ. (2021). *Έξυπνοι, Βλάκες και Απατεώνες* Αθήνα: The Athens Institute. <https://bit.ly/3EwlpY>.

Παπανίκος, Γ. Θ. (2022). Κεφάλαιο και Ιδεολογία του Thomas Piketty. Βιβλιοπαρουσίαση. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό* 2(1): 131-175. <https://shorturl.at/diwPR>

Αγγλική

- Papanikos, G. T. (2015). Taxing Wealth and only Wealth in an Advanced Economy with an Oversized Informal Economy and Vast Tax Evasion: The Case of Greece. *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung, DIW Berlin* 84(3): 85-106. <https://bit.ly/3Hc8BbS>.
- Papanikos, G. T. (2022a). The Five Ancient Criteria of Democracy: The Apotheosis of Equality. *Athens Journal of Humanities & Arts* 9(2): 105-120. <https://bit.ly/33EmFNk>.
- Papanikos, G. T. (2022b). The Bright Future of Democracy is in Education. *Athens Journal of Education* 9(2): 353-364. <https://bit.ly/3sJGsoN>.
- Papanikos, G. T. (2022c). Democracy and Politics: An Introduction to the Special Issue of the Athens Journal of Social Sciences. *Athens Journal of Social Sciences* 9(2): 89-94. <https://www.athensjournals.gr/social/2022-9-2-Introduction.pdf>.
- Papanikos, G. T. (2023). Hesiod on Scarcity. *Athens Journal of Business and Economics* 9(2): 179-206. https://www.researchgate.net/publication/358266534_Hesiod_on_Scarcity.
- Papanikos, G. T. (2024). The Future of Globalization. *Athens Journal of Business & Economics* 10(2): 87-108. <https://shorturl.at/BCHT5>.

